

TUDÓS TÖRTÉNETEK

KOVÁCS ÁKOS ANDRÁS

Nemzet, történelem, nemzeti történelem (vagy történetírás), tudomány, nemzeti tudomány, a „tudomány mint hivatás” – oly sokszor használt, de összefüggéseikben még mindig viszonylag ritkán elemzett fogalmak. Ezt az elemzést kísérli meg Lajtai L. László szöveggyűjteménye, amely a XVIII–XIX. századi Franciaország példáján, pontosabban a korszak francia gondolkodóinak művein keresztül vizsgálja a modern, hivatásszerű, intézményesült történettudományok rendkívül sok kérdést felvető geneziséit. A fent említett fogalmak kölcsönhatásait tehát a történetírás tudománnyá válásának folyamatában ragadja meg, azaz a felvilágosodás korától a századfordulóra kialakuló, ún. „művészeti iskola” képviselőinek munkásságáig. S mindezt nagyrészt magyarul először olvasható szövegekre támaszkodva. E forrásvidék feltérképezésekor válik világossá, hogy számos, sokszor ma sem kevésbé aktuális jelenség kapcsolódik a genezis kérdésköréhez a történetírással összefüggő kortárs elméleti reflexióktól kezdve az intézményes keretek kialakulásáig.

A hivatásos történészek szakmai közösségei, mint sok más európai országban, Franciaországban is a XIX. század második felére jönnek létre. De milyen mechanizmusok szerint működnek ezek a közösségek? Először is a történelem mint tudomány nagyjából ekkorra legitimálódik, a közösség tagjait immár az állam foglalkoztatja a felsőfokú oktatásban, annak érdekében, hogy az egyre szigorodó kritériumok szerint megszerzett tudást és a hozzá vezető módszereket a következő nemzedékeknek továbbadják. Másodszer, a fejlődés része az az intézményesülési folyamat, amelynek során a tudományág „infrastruktúrája” kiépül: az egyetemi tanszékék mellett a szakfolyóiratok, a kutatóintézetek, illetve az egyéb fórumok és csatornák, amelyeken keresztül a közösség tagjai kapcsolatot tartanak egymással, összevetik eredményeiket és vitákat folytatnak. Ezzel párhuzamosan annak, aki a közösség tagjává szeretne válni, a végső soron „hatalmi intézményként” (hierarchia, rangsorok sokasága, vizsgáztatás stb.) funkcionáló egyetemen kell bizonyos kompetenciákat elsajátítania, valamint képességeiről és megszerzett tudásáról meghatározott formákban számot adnia.¹ Ez a képlet nem csupán Franciaországra igaz, és lényegében nem működik másként napjainkban sem, ám hogy a tárgyalt időszak francia kontextusában milyen sajátosságai vannak, arra a kö-

„A történetírás mint tudomány”

A történelmi hivatás kialakulása a XIX. századi Franciaországban
Szerk. Lajtai L. László
Napvilág Kiadó, 2007. 422 old., 3900 Ft
(Atelier Könyvtár)

tet megfelelő részeinek tárgyalásakor még visszatérünk. A Lajtai L. László szerkesztette kötet tehát e szakmai közösség kialakulásához vezető utat térképezi fel bizonyos, a francia történettudományhoz kapcsolódó kanonikus figurák leg-

fontosabb szövegeinek segítségével, miközben részletesen bemutatja a történelmi tudáshoz való viszony folyamatos, néhol egészen dinamikus átalakulását.

Ehhez a koncepcióhoz kapcsolódóan több irányban is vethetők fel kérdések, köztük olyanok is, amelyeknek csak az utóbbi időben kezdett több figyelmet szentelni a magyar történettudomány is. A történettudományok professzionalizálódása, mint azt már sokan hangsúlyozták, egy több szempontból is terhelte időszakban következik be, ráadásul oly módon, hogy a belső fragmentáltság a történettudományok kialakulásának folyamatára is erőteljesen rányomja a bélyegét. A nemzetállamok kialakulásának korát a nemzeti történettudományok létrehozásának szándéka kísérte, s ennek német–francia relációban különösen fontos szerepe volt a század második felében. Itt nem csupán és nem is elsősorban e viszony egyik leghíresebb artikulációjára, a Renan és Strauss közötti vitára gondolhatunk. A kötet szövegei olvastán felmerül a kérdés, hogy abban az időszakban, amikor német és francia részről egyaránt mindennél erőteljesebb az igény, hogy saját kultúrájukat mérvadóként fogadtassák el Európában, mennyire érthető meg a történetírás „professzionalizálódásának” nagyjából hasonló mechanizmusok szerint végbemenő folyamata csak a francia példa vizsgálatából. Ráadásul úgy, hogy e folyamatra, illetve francia kontextusban végbemenő változatra kiemelkedő hatásuk volt a korabeli német jelenségeknek és az azokra adott francia reflexióknak. Nehéz volna ugyanis tagadni, hogy Franciaországot

1 ■ A francia kontextusra mindezt részletesebben: Gérard Noiriel: *A történetírás „válsága”*. Napvilág, Bp., 2004. 234–263. old.

2 ■ Cassirer szerint Bayle lényegében „kopernikuszi fordulatot” hajtott végre a történetírásban (Ernst Cassirer: *A felvilágosodás filozófiája*. Atlantisz, Bp., 2007. 267. old.). Bayle munkásságáról máig a legátfogóbb monográfia: Élisabeth Labrousse: *Pierre Bayle, hétérodoxie et rigorisme*. Nijhoff, La Haye, 1964.

3 ■ Anthony Grafton: *A lábjegyzet. Egy különös történet*. L'Harmattan, Bp., 2011.

4 ■ Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Atlantisz, Bp., 2003.

5 ■ A fogalomhoz magyar nyelven lásd: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan, Bp., 2004.

ezen a téren is jelentős német kihívás érte ebben az amúgy sem konfliktusmentes időszakban.

A szöveggyűjtemény négy kronologikus-tematikus egységbe szervezi a huszonöt forrásszöveget, melyek műfaja meglehetősen változatos, a levelektől (Voltaire) a széles szakmai körökben használt, sokáig állandó hivatkozási alapul szolgáló szakmódszertani kézikönyvig (Langlois – Seignobos). A *Filozófusként művelni a modern történetírást* című első fejezet Montesquieu, Voltaire és Condorcet munkáinak részleteivel mutatja be ezt a korai korszakot.

Egyetérthetünk a bevezető tanulmány azon állításával, hogy lényegében a XVII. századtól a magát tudományként definiálni kívánó történetírás képviselői számára különösen fontosak az empirikus megfigyelés módszertanán nyugvó természettudományos kritériumok. Ugyanígy igaz, hogy a modern történetírás geneziséét illetően több szempontból is fontos az 1680 körüli időszak. Pontosán emiatt ebben a fejezetben a tézis bizonyításához kívánatos lett volna a megelőző periódus valamelyik jellegzetes szerzőjétől egy relevánsnak tekinthető passzust beemlíteni. Ez lehetett volna talán a 189. oldal 4. lábjegyzetében röviden bemutatott Pierre Bayle, akinek filozófiai-történetírói munkássága, kritikai rendszere jól szemléltethető az említett átmenetiséget. Az általa választott szótárforma (*Dictionnaire historique et critique*) és a tényekkel, a tényszerűség fogalmával, valamint a történeti megismerés lehetőségeivel kapcsolatos reflexiói ugyanis fontos változásokat jeleztek, s ő maga rendkívül sokat tett a történelem mint tudomány önálló alapokra helyezéséért.² A modern történetírói gyakorlat egyik legfontosabb eleme, a lábjegyzetelés megjelenése tulajdonképpen szintén ebből az időszakból eredeztethető. Anthony Grafton kimondottan Baylehez köti a lábjegyzet megjelenését, aki a szótárformán belül lényegében a lábjegyzetekben (valamint a lábjegyzetek lábjegyzeteiben) fogalmazta meg az eredetileg kézikönyvek tévedéseinek kijavítására fókuszáló munkája mondanivalóját.³ A történettudomány és a filológia ezen együttes forradalma volt a francia filozófusok hozzájárulása a történetírás ilyen szempontú „professzionalizációjához”, erudíció és filozófia kapcsolatának kialakításához. A történeti és a filológiai „igazságról” a korszakban kialakuló viták éppúgy megtermékenyítették a történeti gondolkodást, mint Mabillon és Baluze forráskritikai megfontolásai. Bayle-re nyilvánvalóan nagy hatással voltak e tekintetben (mindenekelőtt a karteziánus filozófiához kötődő) olvasmányai, az ő hatása pedig a történetírás filológiai kérdéseire kiemelkedően fontos.

Pedig Bayle ugyanúgy, mint Montesquieu, Voltaire és Condorcet, filozófus volt, filozófusként művelte a történetírást, és elvont történetfilozófiai fejtegetésekbe ő sem bocsátkozott. Egy jól kiválasztott szöveg talán rámutathatott volna az általa képviselt átmenet jellegzetességére, fontosságára. Hiánya mindazonáltal nem zavaró, mert Montesquieu okozatiságra, Voltaire történeti elbeszélésre és forráshasználatra, Condorcet

az emberiség fejlődésére vonatkozó elgondolásai jól illusztrálják a kor történeti gondolkodásának jellegzetességeit. A szemelvények megvilágítják, hogy bizonyos természettudományos minták mellett hogyan hatott a filozófia a magát tudományként meghatározni kívánó történetírásra.

A második fejezet François René Chateaubriand, Augustin Thierry, François Guizot és Jules Michelet nevéhez kötődő szemelvényei a filozofikus történetírás után a „történelem korának” kihívásait jelenítik meg, méghozzá úgy, hogy bennük nyomon követhetők az európai gondolkodás, így a történetírás és történeti gondolkodás változásai a francia forradalom idején és a XIX. század első évtizedeiben. E változások jellemzésében talán a legismertebb Reinhart Koselleck koncepciója a *Sattelzeitről*. Szerinte a történeti idők egymáshoz való viszonya (és ezzel párhuzamosan az egyes társadalmi és politikai fogalmak használata és jelentése) a XVIII. század közepétől az 1850-es évekig lényegileg megváltozott egy alapvetően jövőorientált gondolkodás kialakulásának köszönhetően.⁴ Ezzel összefüggésben változott meg többek között a történelem fogalma is a német nyelvterületen (ennek jele például a *Geschichte* mint egyes számú főnév megjelenése). Ebben a fejezetben, s talán leginkább Chateaubriand szövegében, az abba beleszővődő személyes életút-tapasztalaton keresztül ragadható meg az az álláspont is, hogy a „történelem” lényegében nem más, mint a jelen állandóan átalakuló viszonya a mindenkori múlt-hoz, mellyel többé-kevésbé összhangban változik az ehhez kapcsolódó tudományos diskurzus és módszere. Mindennek eredménye például Chateaubriand-nál az általa „leíró történetírásnak” nevezett filozofikus történetírás módszereire, az egyedi és általános közti viszonyra vagy éppen a történetietlenségre vonatkozó elméleti megfontolások kifejtése.

Klasszikus fogalomtörténeti példa a forradalom fogalmának szemantikai átalakulása a korszakban, a *révolution* immár nem az asztronómiában használatos jelentéssel (rendszeres visszatérés, ismétlődés) szerepelt, hanem egy jövőorientált változásra utalt. Ez a változás, illetve a nagybetűs Forradalomhoz való viszony átalakulása is tetten érhető a fejezet szövegeiben, nevezetesen az a felismerés, hogy a Forradalom már vitathatatlannal a francia történelem és a *nemzeti múlt* része (a *nemzet* egyébiránt pontosan ekkor válik egyfajta kollektív történelmi cselekvővé a történetírásban), ha úgy tetszik, öröksége, mellyel minden (történelem)generációnak kezdenie kell valamit. Ezt a XIX. század első felének történetírói tudatosan a filozofikus történetírásétól eltérő módszerekkel és az intézményesítés minden korábbinál határozottabb szándékával hajtják végre. Ennek megnyilvánulása például Guizot irodalmi munkássága és tevékenysége az 1830-as években, amikor létrejönnek a múlt egyes, szelektált emlékeinek őrzésére fenntartott állami intézmények, megteremtve a nemzeti örökség és a kulturális örökség fogalmát,⁵ s amivel párhuzamosan a hivatásos történészek is megkezdik munkájukat.

A francia történészek ekkoriban létrejövő szakmai közösségei kialakulásának számos sajátos jege van, különösképp az, hogy a folyamat több mozzanata is a korabeli német kihívásra adott válaszként értelmezhető, lényegében a kulturális transzferek kutatásának elméleti keretében, amelyek egyik legjellemzőbb példája Európában éppen a XIX. századi német–francia viszony.⁶ A Franciaország elleni német katonai győzelem után még Nietzsche is elismerően nyilatkozik a francia *kulturális hatalom* fontosságáról, miközben a porosz politika bizonyos vonásai miatt problematikusává vált a német kultúra részben még Mme de Staëltől eredő feltétlen csodálata. Sokak szemében ugyanis a porosz katonai hatalmi aspiráció kibékíthetetlen volt a német filozófia nagyságával. Voltak ugyan békítő kísérletek, például a kötetben is szereplő Giuzot 1868-ban, a *Revue des deux mondes* hasábjain az európai béke két legfontosabb letéteményeseként Franciaországot és Németországot, illetve kettejük együttműködését nevezi meg.⁷ A társadalomtudományokban is folyik a versengés, ezt a korszakban intézményesülni kívánó, a német társadalomtudományoktól is függetlenedni akaró, francia *nemzeti* karakterű szociológia példáján többen is vizsgálták már. Az 1886-ban Németországban tartózkodó Émile Durkheim sok tekintetben a kortárs német társadalomtudomány általa felfedezett fogyatékoságai ellenében dolgozta ki az első francia szociológusgeneráció mérvadó módszertani elveit. A két ország társadalomtudományi közösségeinek sokszor feszültségekkel teli kapcsolata a századfordulót követően még szorosabbá vált, ami nagymértékben Maurice Halbwachs szociológiai munkásságának köszönhető, aki a francia tudósok közül elsőként publikált német társadalomtudományi folyóiratban az első világháború után.⁸

Franciaországban a történettudomány az 1880-as évekig nem számított önálló tudománynak: központi eleme a német mintával ellentétben nem a tudományos kutatás volt, mivel szinte teljes egészében politikai játszmák eszközéül szolgált, és jórészt katolikus körök uralták.⁹ Nagyrészt német mintára önálló tudományként intézményesült a Harmadik Köztársaság egyetemi politikája hatására a filozófia és az irodalom alárendelt diszciplínája, miközben részben német hatásra a történeti tudás jellege is átstrukturálódott. Az 1870-es évek végi reformok kidolgozásában már történészek is részt vettek, ami növelte a szakma presztízsét. Az intézmények, egységes szabályrendszerek kialakítása során pedig, érthető módon, a már több évtizede működő német rendszert vették alapul, a munkamódszerek tisztázására pedig jórészt a „módszertani iskola” tesz majd kísérletet a későbbiekben még felbukkanó Langlois és Seignobos vezetésével.¹⁰

A professzionalizálódó történettudományok átalakulására a kötetben olvasható szövegek is utalnak, ami a szerkesztő problémaérzékenységét dicséri.¹¹

A harmadik tematikai egységben, Ernest Renan, Hyppolite Adolphe Taine és Numa-Denis Fustel de Coulanges írásaiban már megfogalmazódik

minden, a korszakban a történetírás franciaországi professzionalizációjának szempontjából érdekes probléma. Renan sokszor hivatkozott, ám kevésbé ismert munkájának (*A tudomány jövője*) szerepeltetése szerencsés választás volt. A 25 éves Renan 1849-ben olyan kérdések foglalkoztatják, mint a történetírók szakosodása (a kérdéses értékű szintetizáló munkák helyett monográfiák), valamint a pozitívizmus időszakában is oly jellemző, laikus–szaktudós (ma esetleg úgy mondanánk, hogy az akadémikus történetírás, illetve a *public history* képviselői közötti) szembenállás. A szaktudós és a történeti ismereteket illetően művelt ember immár közel sem azonos, előbbinek ugyanis meghatározott kritériumoknak kell megfelelnie. A cél pedig a szaktudományos munkamegosztás révén az ember egészét tárgyának tekintő általános és alapvető tudomány kialakítása. A kumulatív történeti tudás jellegéről szóló értekezés hangsúlyozza, hogy nemcsak pozitívista adatgyűjtésről van szó, hanem arról is, hogy a szaktörténész munkája nélkül (bárhogyan ítéltetik is meg a későbbiekben), tulajdonképpen a valóságos, komoly *történetfilozófia* is elérhetetlen. A kiművelt szaktudós az új ismeretek letéteményese, aki elismerésre és építő kritikára számíthat saját közösségétől. Csupán egy dologra nem használhatja fel az így megszerzett tudást: a közhivatalba jutáshoz. A tiszta tudomány ugyanis ennél magasabb, egy egész élet odaadó munkáját követeli meg. Renan érvelése ezen a ponton eszünkbe juttathatja Schiller sok szempontból hasonló 1789-es egyetemi székfoglalóját. Más kérdés, hogy a nemzetállamok kialakulásának korszakában formálódó német egyetemi rendszernek meghatározó szerepe lett a történetírás tudományválasztásában. Későbbi munkáiban Renan mindezt továbbgondolva már arról írt, hogy Franciaország Németországgal

6 ■ A kulturális transzferek fogalmához és az elméleti kiindulópontokhoz (főleg német–francia vonatkozásban): Balázs Eszter: *Kulturális transzferek a történeti kutatásban*. (Beszélgetés Michael Wernerrel, a párizsi Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales tanárával). *Aetas*, 19 (2004), 3–4 szám, 245–253. old.

7 ■ Wolf Lepenies: *The Seduction of Culture in German History*. Princeton University Press, Princeton, 2006. Különösen a *French-German Cultural Wars* című fejezet, 107–122. old.

8 ■ Lepenies: *i. m.* 107–114. old.

9 ■ Noiriél: *i. m.* 237–241. old.

10 ■ Részleteiben e folyamatról lásd: Noiriél: *i. m.* 247–313. old

11 ■ A kötet összeállítása eredetileg Benda Gyula társzerkesztésével kezdődött el, halála után Lajtai L. Lászlónak egyedül kellett folytatnia a munkát.

12 ■ Erről, illetve a német társadalomtudományokkal kapcsolatos kortárs francia reflexiókról lásd: Takács Adám: *A társadalomtudományok és a nemzeti szellem. Megjegyzések a nemzeti jelleg „intézményes” megközelítéséről* néhány 19. századi francia társadalomtudósnál. *Korall*, 37 (2009), 90–97. old.

13 ■ Simiand munkája immár szintén olvasható magyarul: François Simiand: *Történeti módszer és társadalomtudomány. Kritikai tanulmány Lacombe, illetve Seignobos urak újabban megjelent könyveinek apropóján*. In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*, L'Harmattan, Bp., 2005. 9–49. old. Simiand és Seignobos vitájához és a kontextushoz továbbá: Takács Erzsébet: *Egy vita története, A szociológusok és történészek viszonya a fin du siècle Franciaországában*. *Korall*, 19–20. (2005) május, 5–36. old.

szembeni alulmaradásának legfőbb oka nem a harc-tereken, hanem az egyetemeken és katedrákon elvesztett csata.¹²

A franciák, illetve francia történészek érzékelték „fáziskésésnek” számos artikulációját is megfigyelhetjük, többek közt a *Revue historique* 1876-os nyitószámának Monod által jegyzett „kiáltványában”, mely a szöveggyűjtemény utolsó, a „módszertani iskola” munkásságát bemutató fejezetének nyitószövege. A szerkesztő alkalmasabb részletet nem is választhatott volna, hiszen a németországi egyetemeken és történészskörökben sokszor megforduló Gabriel Monod megszólaltatja annak a generációnak szinte minden tapasztalatát, aggodalmát és reményét, amely oly sokat tett a francia történettudomány intézményesüléséért. Példaként a német történeti kutatások módszertani eredményei és a német intézményesített, egyetemi történelemoktatás lebeg a republikánus nemzeti történetírás célkitűzéseit követő Monod szeme előtt. Felismeri, hogy mindennek hiányában a kialakuló történészi szakma társadalmi elismertetése szinte lehetetlen. A pártatlanság, elfogulatlanság programjával párhuzamosan, csupán néhány évvel Sedan után, Monod a nemzet egységét részben a történetírói szakma segítségével és közreműködésével látja eléréndőnek: „Így munkálkodik titokban, de biztosan a történetírás – anélkül, hogy az igazság megismerésével járó előnytől eltérő célt tűzne ki – a Haza tündöklésén és az emberiség fejlődésén.” (327. old.) A Monod „kiáltványával” kezdődő fejezet remekül reprezentálja az 1870-es években egyre élesebben kirajzolódó paradigmaváltást, melynek során a szcientista diskurzust a németekkel versengő, profeszszionalisan patrióta történetírói beszédmód váltja fel, új fejezetet nyitva a német-francia „nacionalizmusok” diskurzusában is, sok tekintetben hasonlóan a XVIII–XIX. század fordulójának eseményeihez.

A negyedik fejezet „főhőse”, az ún. módszertani iskola, amelyet a XX. század elmélettel kapcsolatos vitái során is számtalanszor ért az egyszerűsítés és a pozitivizmus vádja. A kérdéses időszakban, különösen az 1890-es években az iskolának válaszolnia kell a szociológia felől érkező módszertani kihívásra. A tét lényegében az intézményesült történetírás és az intézményesülő szociológia legitimitása. A sok esetben szinte szélsőségesen pozitivistá szelleműnek beállított Charles Seignobos és Charles-Victor Langlois közös vagy külön-külön írott munkái – a történelem tényeiről, a történelem fogalmairól, a megfigyelő pozíciójáról, társadalomba ágyazottságáról, valamint a történeti konstrukcióról – ma olvasva ettől eltérő benyomást keltenek bennünk. Egyetlen példa a sok közül: „A történeti tények tehát nem természetüknél, hanem helyzetüknél fogva történetiek. Minden közvetlenül nem megfigyelhető – mert már nem létező – tény történeti. A tényeknek nincs inherens történeti jellegzetességük, csak a megismerés módja teszi őket történetivé. A történelem nem tudomány, csupán megismerési eljárás.” (381. old.) Ilyen episztomológiai kérdések tárgyalásával igyekeznek a munka a történelem és a

társadalmi mechanizmusok megismeréséhez hozzásegíteni az olvasót, miközben saját tudományának és tudománya közösségének a társadalomban elfoglalt helyére is reflektál.

Seignobos jellemzően korszerűtlennek kikiáltott elképzeléseit a Durkheim-tanítvány, François Simiand támadta a leghevesebben.¹³ A vita egyik eredménye az volt, hogy Seignobos, és vele együtt az egész módszertani iskola, az idejémtúltság bélyegét viselte magán évtizedeken keresztül. Hogy a „módszertani iskola” képviselőinek (Seignobos, Langlois, Lacombe) munkái mennyire aktuális kérdéseket érintenek, az is jól jelzi, hogy Seignobosnak ezt a munkáját 1992-ben újra kiadták Franciaországban, s újra a történetelméleti diskurzus homlokterébe került. Ezért is öröndetes e kulcsszövegek magyar megjelenése és kommentálása, hiszen (Simiand szövegével kiegészülve) egy páratlanul izgalmas historiográfiai és diszciplináris vita tanúi lehetünk, melyhez már az *Annales* első képviselői is hozzászóltak.

A társadalom- és történettudományokban valamennyire is jártas olvasó tisztában van az *Annales*-nak a XX. századi történetírói módszerekre gyakorolt megkérdőjelezhetetlen hatásával. Így önkéntelenül is foglalkoztatja, hogy a francia történetírásnak az *Annales* előtti eredményeit bemutató kötet hogyan viszonyul a talán legnehezebben elkerülhető problémához, vagyis az *Annales* hatásához. Kicsit aggályos a kötet időnként talán nagyon is különböző jelenségeket egy teleologikus szálla felfűző narratívája, amely annak függvényében mutat be egyes szerzőket, hogy mennyivel járultak hozzá a történettudomány „fejlődéséhez”. Munkásságuk egyik legfontosabb „erényévé” így kimondatlanul is az válik, hogy mennyiben nevezhetők a későbbi, koherensebb módszertant vagy gondolatmeneteket felvonultató szerző(k) „előfutárának”. E diskurzus csapdáinak kikerülését segíthette volna az erőteljesebb kontextualizálás és annak feltérképezése, hogy a szerkesztő szerint az egyes szerzők tulajdonképpen pontosan mivel is „járultak hozzá” (amennyiben hozzájárultak egyáltalán) az új paradigma kialakításához. Noha az egyes szemelvények elé írt bevezetőkből ez kevésbé érződik, a kötet átfogó, egyébként rendkívül informatív és magas színvonalú bevezető tanulmánya talán túlságosan is ehhez a narratívához közelítően nyilatkozik meg. Persze az *Annales*-nak a következő generációkra gyakorolt hatása eleve nehezé tesz egy másféle megközelítést a korábbi időszak francia historiográfiájához, és az is igaz, hogy sok esetben már az olvasó is hasonló értelmezési szándékkal veszi kezébe a kötetet.

A kötet jó arányai mellett szólni kell alapos és jól átgondolt jegyzeteiről (eltekintve talán egy-két apróságtól, például Fontenelle 1686-ban megjelenő művének címét meg lehetett volna adni a hagyományos magyar fordításban – 73. old.), és naprakész, átfogó bibliográfiájáról. A függelék fejezetei megkönnyítik a kötet használatát, a szövegekben előforduló francia intézmény- és folyóiratnevek pontos magyar fordí-

A TARTALOMBÓL
Zene – zene – zene**Bozó Péter**

A szalon mint a zenei és társasági élet színtere Jacques Offenbach *Monsieur Choufleuri restera chez lui le...* című operettjében

Fónagy Zoltán

Kislány a zongoránál. A zene a középosztály magánéletében a 19. században

Markian Prokopovych

Diadalmas birodalom: Johann Strauss és *A cigánybáró* a budapesti Operaházban 1905-ben

Pálóczy Krisztina

„Ha a rezesbanda ráreccsenti, az már valami...”
Rézfúvós zenekarok a falvak zenei életében

Tóth Zoltán

Zsilipelés a középosztályba. Egy 1937 nyarán Temesváron készült kottakatalógus sűrű leírása

Heltai Gyöngyi

A „nevelő szórakoztatás” válsága 1954-ben

Péteri Lóránt

Magyar zenészek az 1950-es évek második felében – emigráció és jövedelmi viszonyok

**A KORALL Szerkesztősége 2013-ban
a következő tematikus számokat jelenteti meg:**

- 52. **Közlekedő társadalom**
- 53. **Égbajlatváltozás és társadalomtörténet**
- 54. **Válságtörténetek**

A Korall Szerkesztőség elérhetőségei:

terjesztes@korall.org, korall@korall.org, www.korall.org
1113 Budapest, Valkói u. 9.

A 2013-as évfolyamra várjuk az előfizetéseket.
Kérjük, jelezze szándékát a Szerkesztőségnek,
és valamennyiüidei számunkat postázzuk Önnek.
Az éves előfizetés ára: 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft.

*Nonprofit szervezetként lehetőségünk van
az adóbevallások 1%-os felajánlásainak fogadására.
Kérjük, ha úgy ítéli, tiszteljen meg minket támogatásával!*

Adószámunk: **18255030-1-43**
Nevünk: **Korall Társadalomtörténeti Egyesület**

tásai külön szekciót kaptak a névmutató után, s ezt a szándékot annak ellenére is értékelni kell, hogy a gyakorlatban e neveket francia nyelvtudástól függetlenül szokták idézni (ami persze nem feltétlenül igaz a témában éppen elmélyedni kívánó olvasó esetében).

A kötet fiatal szerkesztője elsőként próbálja egy történet szálára felfűzni a korszak francia történetírói-módszertani törekvéseinek eredményeit, méghozzá sokszor a nemzetközi historiográfia legújabb eredményeire reflektálva. Az amúgy sem könnyen befogadható, sok esetben történetfilozófiai és ismeretelméleti témát szerencsésebb lett volna gördülékenyebb stílusú bevezető tanulmánnyal közelebb hozni az érdeklődő olvasókhoz. A szakmai értelemben igényes, lényeglátó, következetes terminológiát alkalmazó és jól strukturált tanulmány olvasását nehezítik az olykor indokolatlanul bonyolított, szintaktikailag sokszor nehezen követhető mondatszerkezetek.

A nemzetközi kitekintésben is fontos szövegek nagy része először olvasható magyar nyelven, magas színvonalú fordításokban. A szemelvények együttese elgondolkodtató, iránymutató, és szerencsére a felsőoktatásban is egyre gyakrabban használt, hiánypótló munkát eredményezett. □

MIÉRT NEM JÓ A DEMOKRÁCIA, ÉS MIÉRT SZERESSÜK MÉGIS?

Egy haditudósító a demokrácia érényeiről ír. Erős kezdőbenyomás Szlankó Bálint új könyvével kapcsolatban, azonnal határozott motivációt sejtet. Pedig az újságíróként Brüsszelben, Bejrútban és az éppen aktuális – afgán, egyiptomi, szíriai – háborús övezetekben egyaránt otthonosan mozgó

Szlankó saját bevallása szerint 2007-ben, még frontvonalbeli tapasztalatai előtt, brüsszeli tartózkodása idején kezdett el gondolkodni most megjelent könyve témáján. A könyv bemutatóján arról beszélt, hogy fő indítatása az a felismerés volt, hogy a gazdasági világválság és ezzel egy időben az autokráciák (az ő értelmezésében elsősorban Kína és Oroszország) felemelkedése után a régióinkban korábban mintegy automatikusan elismert nyugati értékekkel kapcsolatban elbizonytalanodást látunk. A szerző hisz a nyugati értékekben, és nyilvános újraértelmezésük mellett döntött. A munkának újabb lendületet adott gyakornokoskodása 2009-ben a londoni *Economist*-nál, és végül a Kalligramnál most megjelent, alig 200 oldalas kötetben öltött formát.

A könyv kifejezetten a magyar olvasót célozza meg, de nem elsősorban a második Orbán-kormány sajátos demokráciaértelmezése miatti aktualitása kapcsán. Bár kritikusan ír a 2010 óta zajló, a demokrácia áthangszerelését célzó folyamatokról, megpróbál kiszakadni a napi politikai állásfoglalások köréből, és a pártatlan szemlélő pozíciójából fejti ki meggyőződését, „hogy Magyarországon a demokráciára, a demokrácia hatékony működésére leselkedő egyik veszélyt azt jelenti, hogy az emberek többsége igazából nincsen teljesen tisztában azzal, pontosan miért is jó az a rendszer, amelynek elvileg hívei kellene hogy legyünk; miben rejlik fölönye a többi politikai rendszerrel szemben, és hogyan működik és mire van szükség ahhoz, hogy megfelelően működjön” (9. old.). Tehát elsősorban tájékoztatni kíván, ám a kifejtés leplezetlenül normatív, így az olvasó aligha tudja megkerülni a jelen konnotációit.

A könyv négy nagy egységre oszlik. Az első (*A demokrácia nagy menetelése*) a demokrácia történetét mutatja be, valamint tisztázza a szerző törekvéseit. A második (*Miért jó a demokrácia?*) pontosítja a könyv tárgyát: „a demokrácia modern, liberális és reprezentatív definícióját fogja használni” (28. old.). Ez Szlankó számára a szabadságjogokra és a hatalommegosztás-

---

RAVASZ ÁBEL

Szlankó Bálint:
Miért jó a demokrácia?
Kalligram, Pozsony–Budapest, 2013.
206 old., 2800 Ft

---

ra vonatkozó szubsztantív elvárásokat is jelent, azaz a demokráciát nem csupán eljárás-ként képzelel el, ami valószínűleg nem független tapasztalataitól a proceduráisan a demokrácia alapelveit (rendszeres, szabad, titkos választások) betartó, de szubsztantív tartozékait teljes egészében ignoráló, antidemokrati-

kus országokról. Visszautasítja azt az érvelést, amely a demokráciát csak a többi lehetséges rendszerhez képest tartja kívánatosnak. Elősorolja a maga szempontjait: „a demokratikus országok általában békésebbek, és nem indítanak háborúkat egymás ellen; kevésbé korruptak; kevésbé hajlamosak a nagy gazdasági és szociális melléfogásokra, és nagyobb lehetőséget nyújtanak a korrekcióra; nagyobb politikai stabilitást biztosítanak; megvédnek a zsarnoki hatalomtól és visszaéléseitől; szabadságjogok szélesebb skáláját biztosítják, mint autokratikus társaik; és így nagyobb teret engednek az egyén fejlődésének.” (30–31. old.) A második rész fejezetei ezeket a témákat bontják ki, egyenként. A harmadik rész (*A demokrácia feltételei*) azokat a tendenciákat keresi, amelyek segítik a demokratikus rendszerek működtetését. Tudva, hogy nincsenek univerzális feltételek, Szlankó az alternatív rendszerek bukását, a fejlett gazdaságot, a szabadpiaci kapitalizmust, az erős középosztályt, az erős közösségeket és civil társadalmat, a jogállamiságot és a jogvédelmet, bizonyos fokú kulturális homogenitást, valamint a demokrata elkötelezettségű polgárok meglétét sorolja fel a demokratikus működést valószínűsítő feltételekként. Végül a negyedik fejezet (*Demokrácia ma*) a demokrácia jelenének körképét adja, kitérve a Magyarországra jellemző sajátos állapotokra is.

Az olvasmányos, tartalmas és közérthető könyv programszerűen elkötelezett a szerző képviselte értékek mellett, de nem dogmatikusan: Szlankó a legjobb tudása szerint rendre próbára teszi állításait. A zsurnalisztikus stílus megkönnyíti ugyan az olvasást és a megértést, de korlátozza a könyv potenciális mélységét, nem mindig ad lehetőséget az érvelés megfelelő alátámasztására. Szlankó ezt kvantitatív források (indexek, komparatív adatok) bevonásával igyekszik ellensúlyozni, de többnyire nem kerít sort az adatok komolyabb elemzésére, amelyek így nem többek pusztán illusztrációnál. Az állítások gyakran legfeljebb sommás szentenciák, amelyeket az olvasó vagy elhisz, vagy nem.

Az érvrendszer azonban megmenti, hogy a szerző tudja, miről beszél. Bár a szöveg sokszor impresszionisztikus, a releváns szakirodalom ismerői tudják, hogy érvei körültekintőbb munkával alátámaszthatók lennének. Nagyon jól látszik ez a felvázolt tendenciákból kilógó esetek – általában Hongkong és Szingapúr – kezelésén is, amelyeket Szlankó sokszor nem tisztáz kellő mélységben, holott tisztázhatók lennének. Egyedül talán az etnikai homogenitásról mint a demokráciát erősítő tényezőről szóló fejezetrész nem állná ki a komolyabb tudományos elemzés próbáját.

A szerző források jelentős mennyiségét vonta be műve előkészítésébe, talán külföldi munkájának eredményeként közülük elsősorban a brit és amerikai szerzők – vagy az angolszász hagyományba illeszkedő külföldiek, mint Tocqueville –, valamint az antik görögök emelkednek ki. Ismét az újságírói attitűdre utal a szépirodalmi, filmes vagy esszéisztikus példák szerepeltetése a források között.

Szlankó nyilvánvalóan a mának ír. Ismeri a világot, amelyről szól, és nem szorul be a magyarországi perspektívába. Érvélese gyakorlatorientált és pragmatikus, általában friss esetekkel alátámasztva. Történelmi elemzései viszont gyakran leegyszerűsítők, és semmiképp sem nevezhetők körültekintőnek. Erősége ugyanakkor, hogy a demokráciák elemzését az autokráciák mai állapotáról folytatott folyamatos reflexióba ágyazza, különös tekintettel Kínára. Nem szeretném itt ezt a diskurzust érdemben reprodukálni, csupán jellemzően optimista végkövetkeztetését ismertetem: a szerző szerint a jelenlegi tendenciák (gazdasági növekedés, modernizáció, középosztályosodás) folytatódása esetén a rendszerben egyre több lesz a demokratikus elem, s ennek következményei még előre nem láthatóan alakíthatják át Kína politikai szerkezetét.

Miközben a második és harmadik fejezet is vitára invitál (a demokrácia előnyeiről és feltételeiről), a negyedik fejezet kínálja a legjobb szintézist a demokrácia jelenlegi általános állapota kordiagnózisának formájában. Ez a fejezet ráadásul láthatóan némileg ki is lép az érvelés eddigi keretéből: miközben az első három valóban arról szólt, miért, mitől és milyen történelmi keretben nevezhető jónak a demokrácia, a negyedik azt vizsgálja, miért nem jó ma a demokrácia? Ez persze hasznos felvetés, hiszen ha őszintén akarunk érvelni a demokrácia mellett, magyarázatot kell adnunk az állapotára és diszfunkcióira is.

Éppen ezért a továbbiakban megpróbálom a demokrácia (és elsősorban a demokratikus politika) mai állapotával kapcsolatos állításokat kibontani, és ahol szükségesnek találom, kiegészíteni – végső soron a magam elgondolásaival a demokratikus politika mai működésének kereteiről, hibáiról és potenciáljáról, amelyek azután párbeszédbe elegendhetnek a demokrácia mai működéséről szóló egyéb szakirodalommal.

Ahol fontos, meg is jelöltem ezeket a releváns szakirodalmi kapcsolódási pontokat, további reflexiókra, a megnyíló új terek megvizsgálására invitálva az olvasót.¹

Szlankó a demokráciát bizalmi válságba sodródott eszményként írja le a második fejezet elején. És valóban, a válságközpontú helyzetértékeléssel a témával foglalkozó monográfiák zöme is egyetért, mivel a XX. század utolsó harmadában minden fejlett ipari demokráciában megcsappant a közbizalom a kormányzat és a politikai intézmények iránt.² A bizalmi válságot Szlankó Arthur Koestlernek a második világháború előtti francia politikáról írt szavaival illusztrálja: „a közmegegyezés az, hogy a politika egy nagy csalás, hogy képviselőnek vagy miniszternek lenni csak arról szól, hogy az ember megszerezze a nagy dohányt, hogy minden politikai vélemény és elv értéke csak értékesítésétől függ, és hogy ilyen körülmények között az egyetlen józan dolog, amit tehetünk, hogy követjük Candide tanácsát, és elfoglaljuk magunkat a saját kiskertünkben.” (17. old.)

Nem biztos azonban, hogy a bizalmi válság tartalma azon a szinten határozható meg, ahol Szlankó keresi. Míg a politikai intézmények és a politikusok szintjén egyértelműen diagnosztizálható a bizalom válsága,³ az empirikus értékkutatások arról tanúskodnak, hogy az európaiak elsöprő többsége szerint változatlanul a demokrácia az *egyetlen* elfogadható politikai rendszer. Sőt még a politika posztmodern populista kritikája sem a demokrácia alternatíváját kínálja fel, hanem a megmentésének módozatait keresi.⁴

Szlankó kiindulópontja azonban nem empirikus, hanem impresszionisztikus. Joggal érvelhetne úgy is, hogy a gazdasági világválság szellemi és erkölcsi hatása ma még teljes egészében nem látható át, ám érvelésében végig egymásba csúszik a demokráciának mint eszménynek és rendszernek, illetve a demokráciának mint gyakorlati politikának az elemzése. Kimondatlanul is azt feltételezi, hogy a demokrácia gyakorlásával

1 ■ Jelen elemzés jelentős mértékben támaszkodik szakdolgozatomra, amelyet 2013-ban védtem meg a Corvinus Egyetem politikatudományi tanszékén, *Politika a posztmodern korban* címmel. A konzulens Láncai András volt.

2 ■ Lásd például Mattei Dogan (ed.): *Political Mistrust and the Discrediting of Politicians*. Brill, Leiden, 2005.; Russell J. Dalton: *Democratic Challenges, Democratic Choices*. Oxford University Press, Oxford, 2004.; Peri K. Blind: *Building Trust in Government in the Twenty-First Century. Review of Literature and Emerging Issues*. UNESA, 2006. november.

3 ■ Dogan: *i. m.* 12. old., illetve erre utalnak a *European Values Survey* vonatkozó kérdéseire adott válaszok is.

4 ■ Daniele Albertazzi – Duncan McDonnell: Introduction: *The Spectre and the Sceptre*. In: uők (eds.): *Twenty-First Century Populism*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008. 2. old.

5 ■ Gary Alan Fine – Bill Ellis: *The Global Grapevine*. Oxford University Press, Oxford, 2010. 4. old.

6 ■ Hugh Hecló: *Campaigning and Governing*. In: Norman J. Ornstein – Thomas E. Mann (eds.): *The Permanent Campaign and Its Future*. American Enterprise Institute – The Brookings Institution, Washington D. C., 2000. 20–21. old.

7 ■ James Staney – Dominic Wring: *Public Images, Private Lives: An Introduction*. *Parliamentary Affairs*, 2004. 1. szám, 1. old.

kapcsolatos negatív értéktételek közvetlenül destabilizálják a demokrácia mint normarendszer támogatottságát is – ez a feltevés azonban, bár kiállja a formális logika próbáját, empirikusan nem megalapozott.

Hol látja Szlankó a demokrácia (a demokratikus politika) mai állapotának problémáit? Először is a helyes politikai cselekvést szerinte az akadályozza, hogy „napjaink posztmodern bizonytalanságában sokan még abban sem teljesen biztosak, hogy egyáltalán létezik olyasmi, hogy »megfelelő«. Ma gyakorlatilag minden létező politikai, gazdasági, társadalmi állítás mögött fel lehet sorakoztatni ezer hitelesnek tűnő tudományos véleményt – hogyan döntsön így az ember bármiről?” (67. old.) Pontosan azonosítja e bizonytalanság eredetét is: „Nagyjából a 19. század második feléig meglehetősen széles körben tartotta magát a vélekedés, hogy létezhet valóban ezgakt tudománya a politikanak. Illetve hogy az élet minden területén léteznek racionálisan megállapítható és érvényesíthető abszolútumai az igazságnak.” (Uo.) A XX. század elejének tudományos eredményei – Heisenberg határozatlansági elve, Gödel nemteljességi tételei, Popper falszifikációs elve – azonban lehetetlenné tették az egy és abszolút, megismerhető igazság képzetének fenntartását. Módosult mind a tudás, mind az információ – azaz a kommunikált tudás – státusa. Az internet korában egyszerre ér bennünket túl sok és túl kevés információ, a meggyőzésünkre törekvő nagyszámú forrás „igazsági” – a Szlankó által említett ezer hiteles vélemény – közül azokat választjuk ki, amelyek leginkább egybecsengenek saját világnézetünkkel, és megbízhatónak vélt forrásokból erednek.⁵ Ezzel azonban a tudás visszalépett a bizalom tárgyai közé: tudásunkat immár nem a bizonyosság magabiztossága, hanem az érvényesség reménye jellemzi.

Szlankó ezt a problémát megpróbálja a demokrácia melletti érvként átfogalmazni, amennyiben „a gyakorlatban a vitán kívül nincs más módja annak, hogy eldöntsük, mi a »megfelelő« politika. Senkinek nincs varázsgömbje, amibe beletekintve magától meg tudná mondani, mi a teendő, mi a helyes.” (67. old.) Ezzel kimondatlanul is a politikai nyilvánosság habermasi felfogásához kapcsolódik, amennyiben a kommunikatív cselekvést a bizalom válságából kivezető egyetlen útként, a demokráciát pedig az uralommenyes vita körülményeit egyedül biztosítani tudó közegként írja le.

A második problémát a választópolgárok elégtelen felkészültsége jelenti. Szlankó a harmadik fejezet egyik alfejezetét (*Demokraták*) kimondottan a választók viselkedésével szemben támasztott normatív várakozásoknak szenteli. Úgy véli, egyetlen intézményrendszer sem marad fenn az azt működtető demokraták nélkül. Értékrendjük legfontosabb eleme az (erkölcsi) egyenlőségbe vetett hit, amely viszont az egyén autonómiájába vetett hiten alapul. A demokraták (politikai) habitusának legfontosabb eleme a kompromisszumkötés képessége, továbbá „*hinniük kell a demokráciában*, és érteniük kell, hogyan és

mitől működik” (149. old.). Mindeközben nincs jó véleménnyel az „átlagdemokrata” politikai képességeiről. Szerinte a „választók gyakran szinte semmit nem tudnak arról, hogy a politikusok, akikre szavaznak, pontosan mit is képviselnek, miközben meglepően jól tájékozottak egy csomó teljesen irreleváns dologról, ami velük kapcsolatos” – példának okáért az idősebb Bush elnök kuttyájának nevét a választók 86 százaléka, a halálbüntetésről alkotott nézetét 15 százaléka ismerte az 1992-es választási kampány során (163. old.).

Mindeközben könyve utolsó bekezdéseiben kijelenti: „Ha mégis úgy érezzük, hogy az emberek teljesen képtelenek arra, hogy magukat józanul kormányozzák, még abban az értelemben is, hogy időnként kompetens vezetőket válasszanak maguknak, akkor egyébként is kereszket vethetünk az egészre.” (189. old.) Ezt James Madison szavaival is megtoldja: „merő ábránd azt hinni, hogy bárminő kormányforma biztosíthatja számunkra a szabadságot vagy a boldogságot a nép erényessége nélkül.” (190. old.) És bár a könyv végkicsengése pozitív, Szlankó nem tudja feloldani az ellentétet a szavazók informáltságának peszsimista leírása és ugyanők demokratiként betöltött kulcsszerepe között. Egy ilyen feloldás számos kulcsproblémához vezetne el – egyebek mellett a politikai szocializációtól a média szerepéig –, melyek már kívüli esnek a könyv témakörén.

A harmadik problémacsoport a média és a nyilvánosság megváltozott szerepe, amennyiben „[a] politikusokra manapság sokkal nagyobb nyomás nehezedik, hogy pontosan elszámoljanak döntéseikkel, mint régebben. A fejlett demokratikus országok lehetővé teszik állampolgáraik számára, hogy a lehető legtöbb hivatalos iratba betekintsenek. A parlamentekbe beengedik a tévékamerákat. Az újságírók mindenhol és mindig ott vannak – vagy ha nem, akkor valaki más egy kameratelefonnal.” (104. old.) Illetve: „Manapság a demokratikus politikusok gyakorlatilag folyamatos rivaldafényben, újabb és újabb korlátoktól akadályozva kénytelenek dolgozni. A tömegmédia, az internet, a civil társadalom különböző, alaposan megerősödött érdekcsoportjai újabb fékeket és ellensúlyokat építettek a rendszerbe.” (23. old.)

Ez a pontos diagnózis esetleg kiegészíthető a nyomás okainak felsorolásával. Hugh Hecló szerint a részvételi demokrácia létrejötte fokozatosan lebontotta a falakat a törvényhozók és a szavazópolgárok között, láthatóvá téve a kormányzás folyamatának egészét. Ezzel a köztisztviselőkkel szembeni engedékenység helyét az oknyomozó újságírás és a médiumok közötti verseny vette át. A közszereplők folyamatos etikai vizsgálat alatt állnak.⁶

Mindeközben a XX. század utolsó évtizedei a média pluralizálódását, az információs piac liberalizációját és a médiumok közötti verseny élesedését hozták magukkal. A médiapiac telítődése nyomás alá helyezi a szereplőket, a profitkényszer pedig új utakra tereli őket.⁷ Herbert J. Gans ebben a kontextus-

ban „egyház és állam” elválasztásának összeomlásáról beszél, azaz hogy a tartalomért felelős szerkesztőknek immár a médium üzleti érdekeit is figyelembe kell venniük, és versenybe kell szállniuk szórakoztatóipari riválisaikkal.⁸ A német tapasztalatot vizsgálva Christina Holtz-Bacha arra jut, hogy a korábban szimbiotikus viszony sajtó és politika között az elmúlt időszakban összeomlott. Mindkét fél parazitaként értelmezi a másikat – az újságírók szerint a politikusok csak felhasználják őket, miközben a politikusok elégedetlenek azzal, ahogy a média kezeli őket.⁹

Belátható, hogy a fenti folyamatoknak pozitív és negatív hatásai egyaránt vannak. Szlankó a negatívakat plasztikusan érzékelteti: a média folyamatos nyomása alatt nehéz a gyakran titkosságot és háttéralkukat követelő politikai folyamatok működtetése. Másfelől azonban éppen a megfigyelés és a botrányok segítik a választópolgárokat abban, hogy valamilyen ellenőrzésük legyen a politika működése felett. Mivel Szlankó szerint a demokrácia tétje „nem az, hogy hogyan biztosítsuk a legjobb politikát. Hanem az, hogy miként óvjunk a legrosszabbtól” (73. old.), ez utóbbi szempont nagy súllyal esik a latba, kiegyensúlyozva a média felgyorsult és intenzívvé vált működésének negatív hatásait.

Szlankó összességében egyébként empátikus a politikusokat érő nyomásokkal kapcsolatban, még annak ellenére is, hogy jelzi sokuk patológikus viselkedésmintáit. Látja, hogy a parlamenti demokráciákban nem az egyes képviselők hozzák a döntéseket, hanem a pártok vezetése. Az egyes képviselők csak a témák korlátozott körében – vagy hivatásos politikusként akár egyetlenben sem! – kompetensek, és a pártvezetéssel szemben csak a leváltása fenyegetésével tudnak nyomást kifejteni. Ez a belátás implikálná azt, hogy a továbbiakban ne az egyes politikusok, hanem az egyes pártvezetői csoportok, illetve a kormányok váljanak az elemzés egységévé, amire azonban ebben a könyvben nem kerül sor.

Miközben a szerző részben diszfunkcióként definiálja, hogy a politikusok pártjuk szoros irányítása alatt tevékenykednek, egyben jelzi ennek potenciális előnyeit is, lévén „a modern állam és világ elképesztően bonyolult. A politikusoknak rengeteg technikai kérdésben kell dönteniük, és hozzánk hasonlóan ők sem érthetnek mindenhez.” (171. old.) Idézi egy brit munkáspárti politikus vallomását is: „Nagyon keveset tudok a témáról, ezért szinte teljesen mások nézeteire vagyok hagyatkozva. Nincs rá lehetőségem, hogy rendszeresen eldöntsem, melyik nézetet kellene előnyben részesíteni, és ebben hasonlítok legtöbb képviselőtársamra. Szinte egyiknek sincs elég tapasztalata ahhoz, hogy független döntéseket hozzon.” (Uo.)

A szerző itt ismét a bizonytalanságra utal vissza: „Génmódosított növények, klímaváltozás, vagy akár csak a gazdaság összetett problémái – ki tud ezek közt eligazodni, amikor Nobel-díjas tudósok nem értenek egyet egymással?” (172. old.) Ezt azonban az is súlyosbítja, hogy a politikának egyre több és egy-

re bonyolultabb alrendszerben kell állást foglalnia. A XX. században az állam olyan alterületeken is megjelent, ahol korábban nem volt jelen, az állami szabályozás pedig mind több partikuláris területen avatkozik be az emberek életébe. Ezáltal a politikusoknak mind több kérdésben kell egyidejűleg kompatibilis álláspontot képviselniük. Mindez a választók azon elvárásával találkozik, hogy a politikusok személy szerint értsenek az általuk feldolgozott témákhoz. E várakozásnak azonban csak egy illúzió fenntartásával lehet eleget tenni, a szertefoszlása pedig – általában épp a média intenzívebb munkája miatt – tovább csökkenti a bizalmat a politikusok iránt.

A politikusok iránti empátiával ír Szlankó arról is, hogy „[s]zükségszerűen óriási különbség van aközött, amit a politikus megígér és amit a valóságban is meg tud tenni. A demokratikus politikába – és persze végeredményben az életbe – kódolt állandó kompromisszumkényszer azt jelenti, hogy a politikus szinte soha nem tudja megvalósítani azt, amit megígért. Ígéretei eleve egyszerűek és eltűntek [...]. Ezért igazából még hibáztatni sem nagyon lehet őket, hiszen valahogyan hatalomra kell jutniuk, ha meg akarják valósítani elképzeléseiket – a mi elképzeléseinket. Ha a választók olyan felelőtlenek, hogy minden mafláságot elhisznek, amit a politikus megígér nekik, akkor igazából csak magukat vádolhatják, ha felelőtlen alakok kormányozzák őket.” (174. old.) Érdemes megfigyelni, hogy Szlankó ismét a választókkal (demokraták?) szemben támaszt elvárásokat.

A szerző itt nem számol egy aszimmetriával: miközben a politikusok szakmai kompetenciájának körébe, hogy tudják, kinek mit kell ígérniük, a választók korántsem profik, és nem is lehetnek azok, információatlanságuk pedig a politikának nemcsak környezete, de célja is lehet. A politikai szféra védi és leplezi saját működésének mikéntjét a választók előtt, Anthony Downs közgazdasági modellje szerint az információ beszerzésének „költségessége” miatt viszont nem is lenne racionális viselkedés a teljes informáltságra törekvés.¹⁰ Szlankó belátja, hogy a képviselői demokráciára azért van szükség, mert „az emberek nagy részétől nem lehet elvárni, hogy minden aktuális politikai kérdésben átgondolt véleményt nyilvánítsanak [...], erre legtöbbszörünknek nem volna sem elég ideje, sem elég energiája” (162. old.), addig a meglátásig azonban nem jut el, hogy a választók információatlansága nem autonóm adottságuk, hanem jelentős részben éppen a politika által szándékolatlan-szándékolatlanul létrehozott állapot. Miközben a politikusok viselkedé-

8 ■ Herbert J. Gans: *Democracy and the News*. Oxford University Press, Oxford, 2003. 24–31. old.

9 ■ Christina Holtz-Bacha: *Germany: How the Private Life of Politicians Got into the Media. Parliamentary Affairs*, 2004. 1. szám, 41–42. old.

10 ■ Anthony Downs: *An Economic Theory of Political Action. The Journal of Political Economy*, 65 (1957), 2. szám, 135–150. old.

11 ■ Jürgen Habermas: *Merkels von Demoskopie geleiteter Opportunismus. Süddeutsche Zeitung*, 2011. április 7.

sét racionálisként, a körülményekből adódóként írja le, mintha elfelejtené, hogy korábban ő maga látta be a választók alultájékozottságának, azaz egyben az ígéreték általi megítélhetőségének racionalitását.

Szlankó rálát viszont a kormányon lévőket tehetetlenségbe taszító erőkre is. Véleménye szerint „a politikusok idejének jelentős része arra megy el, hogy megpróbálják ráerőltetni akarataikat a bonyolult és óriási tehetetlenségi nyomatékkel bíró államgépezetre; megpróbálják uralni a bürokráciát, hogy a kívánt irányba terelhessék – gyakran nem túl sikeresen” (173. old.). A tehetetlenség abból is fakad, hogy „egy demokratikus államrendben egyszerűen túlságosan sok érdekcsoport [...] létezik ahhoz, hogy világos és egyenes döntést lehessen hozni bármilyen kérdésben” (174–175. old.). A politikusoknak reflektálniuk kell a választók igényeire is, idejük jelentős részét azzal kell tölteniük, hogy nekik udvarolnak. Ennek végeredményeképpen „a választásról választásra bukdácsoló, folyton a népszerűségi mutatókat bámuló, a legkülönbözőbb lobbik nyomásának kitett, a média állandó reflektorfényében élő, és ezért szinte csak a pillanatban létező politikusaink képtelenek a hosszú távú tervezésre és a konfliktusos vállalására. Csak sodródnak az eseményekkel, és megoldásaik csak félmegoldások, ha egyáltalán lesz belőlük valami.” (177. old.)

Ezt a súlyos diagnózist a szerző több ponton is megpróbálja enyhíteni. Egyrészt igyekszik a politika kiszolgáltatottságát pozitív értéként újradefiniálni, amennyiben „a demokráciának végeredményben a pozitív tulajdonságai közé tartozik, hogy érzékeli az emberek szükségleteit és vágyait, és érzékeny rájuk” (178. old.). Másrészt látja, hogy ez önmagában korántsem automatikusan pozitív érték. Jürgen Habermas például úgy teszi ezt a tényt egyértelművé, hogy leszögezi: a demokratikus választásoknak törekedniük kell a vélemények spektrumának naturalisztikus bemutatására, de elsősorban az a fontos, hogy nyilvános vita eredményeként jöjjenek létre.¹¹ A népszerűségi mutatókra meredő, a választók véleménye után rohanó politika nem képes ezen alapvető feladat ellátására, s így a közvélemény irányította opportunistussá silányul.

A másik enyhítőnek szánt körülmény az, hogy „[a] hatalomban lévőkkel szembeni cinizmus és gyanakvás a legkevésbé sem újszerű dolgok, bár kétségtelen, hogy intenzitásuk korról korra és országról országra változik valamelyest” (181. old.). Erre utal a fent említett Koestler-idézet is, amely több mint hetven éves távlatból a ma politikájának is jó láttelele lehet. Ez az érv kibontja Szlankó egyik legfontosabb mondanivalóját is: amíg a demokrácia képes elérni a második fejezetben felsorolt pozitív eredményeket, addig a permanens cselekvési válságként leírható kormányzás elviselhető állapot. Azaz: „amíg egy demokratikus rendszer jól-rosszul be tudja csatornázni a tényleges döntéshozatalba a társadalom legfontosabb vágyait és igényeit, és amíg a jelentős politikai csoportok tudnak olyan kompromisszumokat kötni egymással, hogy

az állam hajóját jól-rosszul elnavigálják, addig nincs olyan nagy baj.” (181. old.)

Egy további körülmény a „halmozódás csodája” – az a feltételezés, hogy még az önmagukban viszonylag tájékozatlan emberek is juthatnak jó döntésekre, ha nézeteik valamilyen eljárásban kollektivizálódnak. Szlankó is látja, hogy ez nem segít abban az esetben, ha az emberek szisztematikusan rosszul mérnek fel valamely probléma struktúráját. Nyilván az sem véletlen, hogy maga is csodaként említi ezt a mechanizmust: annyiban mindenképpen csoda is marad, hogy a szerző nem kerít sort e mechanizmus – a végkövetkeztetések szempontjából egyáltalán nem irreleváns – működésének pontos feltárására.

A fenti kiemelésekkel és kiegészítésekkel kirajzolódik a demokratikus politika működésének – vagy ahogy a szerző mondja, a demokrácia állapotának – képe. Szlankónál a politika külső környezeteként a posztmodern bizonytalanság, a megnövekedett nyilvánosság és a felgyorsult média, valamint a demokrácia intézményrendszere jelenik meg. Ebben a környezetben két típusú cselekvő mozog: a választók és a pártokat vezető csoportok. A politikusok ezen csoportok alárendeltjeiként, tőlük függő és általuk irányított szereplőkként jelennek meg. Mindeközben a pártvezetők autonómiája is viszonylag csekély, amennyiben egyrészt a rendszer tehetetlensége erősen gátolja a valós cselekvést, másrészt azonban a meglévő cselekvési térben a választók akaratát kell érvényesíteniük, és ezt a szavazatokért folytatott harcban meg is teszik. A választókat ezzel szemben mintha relatíve nagyobb fokú cselekvési autonómia, de a vele élés képtelensége jellemezné: bár a demokratikus intézményeket csak ők tudnák működtetni, (racionálisan) alulinformáltak és irracionális döntéseket hoznak, hagyják, hogy döntéseiket a politikusok (cselekvéssel később alá nem támasztott) ígéretei befolyásolják. A választásokat így akár „pénzfeladással is eldönthetnék” (176. old.). A végeredmény a kényszerpályán mozgó politika, amelynek legnagyobb erénye, hogy képes a demokrácia fenntartására, aminek (lásd második fejezet) önmagában jelentős pozitív hozzáadékaik vannak az állampolgárok számára. Mindeközben a rendszert definiáló alaptulajdonság, bizonytalanság csak diskurzív módon lenne kezelhető, ám a csupán a választók véleményének reprodukálását megcélzó politikusok képtelenek egy ilyen tér fenntartására.

A Szlankó által töredékesen felvázolt keretnek számos haszna van. Egyrészt a demokrácia pozitív hozadékaiknak tételes felsorolásával értelmezhetővé teszi azt a tézist, hogy a demokrácia fennmaradása önmagában és önmagáért is hasznos. Másrészt sikeresen számol be a politikát jelenleg körülvevő környezet számos mozzanatáról. Így a közhangulattal szembemelve empátiákkal mutathatja be a politikára nehezedő tehetetlenségi nyomatékot, azt, hogy nem csupán a politikusok személyes kudarca és/vagy gazembersége, hanem maga a környezeti nyomás is a tehetetlenség irányába hat.

Véleményem szerint azonban nem sikerül pontosan meghatározni a választók és a politikusok autonómiájának mértékét. Túl nagy terhet rak a választók vállára: ők az intézményrendszer működtetői, a politikai vezetésről hozott döntéseiket magas fokú racionalitással kellene meghozniuk, elvárásaikban pedig önkorlátozóknak kellene lenniük. Mindeközben a politikusok szinte tehetetlennek mutatkoznak a rájuk nehezedő környezeti nyomás alatt. A valós kép véleményem szerint ennél sokkal árnyaltabb: a választóktól nem várható el teljes informáltság, tehát politikailag teljesen racionális cselekvés sem. Ráadásul a politikusok maguk is formálják, sőt deformálják azt a teret, amelyben a választók a döntéseiket hozzák. Ezáltal a politikus és a választó sokkal egyenlőbb ágens a demokratikus politikai cselekvésben, mint az Szlankó leírásából következne.

A fentiekben arra vállalkoztam, hogy strukturáljam Szlankó könyvének negyedik fejezetét, amelyet központi fontosságúnak tartok. Nem kétséges, hogy az ilyen újraszabás meghaladja a szerző kitűzött céljait.

A kimutatott inkonzisztenciák és elégtelenségek azonban nem a mű gyengeségét hivatottak bemutatni, sőt. A szerzőnek sikerült létrehozni egy olyan anyagot, amely amellett, hogy olvasmányos, könnyed stílusú és magával ragadóan értékvezérelt, impresszionisztikus jellege ellenére is lépést tart a társadalomtudományi diskurzussal. Ez ritka kombináció, amelynek magjában Szlankó tapasztalati és tudásanyaga, valamint szövegírói minősége áll.

Szlankó Bálint könyve így több szempontból is figyelemre méltó. Témájának aktualitása és a szerző involváltsága ellenére sem válik az aktuálpolitika foglyává. A szerző szenvedélyesen érvel saját értékei mellett, védve őket az érzékelt elbizonytalanodástól. Olvasmányos stílusban nyújt releváns elemzést bonyolult társadalmi problémákról. Éppen ezért könyve hasznos és gondolatébresztő nemcsak azoknak, akik túl keveset tudnak a demokrácia mibenlétéről, vagy éppen úgy érzik, hogy kezdik elveszíteni az utat a demokratikus politika útvesztőiben, hanem azoknak is, akik túl sokat tudnak, és már nem látják a fáktól az erdőt. Szlankó lényegre törő és őszinte érvelése ugyanis talán a legjobb védőbeszéd, amelyet a demokrácia az elmúlt években Magyarországon kapott. □